

HET URNEVELD BIJ VALKENSWAARD, PROV. NOORD-BRABANT*

H. BRUNSTING EN G. J. VERWERS

Het urnenveld in Het Gegraaf te Valkenswaard werd in het verleden behalve door 'urnen-prikkers' ook bezocht door archeologen. De laatsten onderzochten in 1908 en 1954 delen van dit grafveld, dat in de Late Bronstijd en de Vroege IJzertijd werd aangelegd. Aan een verslag van de opgravingen van 1954 wordt in dit artikel een bespreking van alle vondsten uit Het Gegraaf verbonden.

Inleiding (G.J.V.)

Op de oostelijke oever van het riviertje de Dommel, ongeveer 4 km ten noorden van Valkenswaard, treft men op blad 51 D van de Nederlandse Topografische Kaart het toponiem Het Gegraaf aan. Hier ligt een terrein dat aan het begin van deze eeuw de aandacht trok, toen er tientallen urnen werden opgegraven. In 1908 volgde een oudheidkundig onderzoek door M. A. Evelein. H. Brunsting leidde een opgraving op dit terrein in 1954.

Het leek ons juist aan de publicatie van het onderzoek in 1954 de vondsten toe te voegen die reeds sinds het begin van deze eeuw onder de naam Valkenswaard in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden worden bewaard. Om tenslotte het beeld volledig te maken, zijn ook de urnen die in 1908 werden opgegraven, in dit artikel opgenomen.

Het onderzoek in 1954 (H.B.)

Het was in de zomer van 1908, dat voor de eerste maal in Nederland een kringgreppurnenveld werd onderzocht met een ruimere doelstelling dan alleen het verzamelen van potten. Dr. M. A. Evelein begon toen, als assistent bij het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, een opgraving bij Valkenswaard. Zijn doel was na te gaan, hoe het urnenveld was aangelegd. Volgens het verslag van de onderzoeker 'is thans voor het eerst de wijze van

bijzetting en van aanleg van een urnenveld duidelijk geworden, een resultaat, dat voor de onderlinge datering der vondsten van het meeste belang kan zijn' (Evelein 1909, p. 87). Zijn indruk werd het volgend jaar bevestigd door een uitgebreider onderzoek in het urnenveld van Riethoven, waar duidelijk bleek 'dat de urn in den grond werd ingegraven, dat rondom een greppeltje getrokken werd, en het daaruit komende zand over de urn tot een heuveltje werd opgegooid' (Evelein 1910, p. 32). In Valkenswaard was overigens deze wijze van opbouw minder duidelijk gezien, ook al in verband met de minder gewone structuur van dit gedeelte van het urnenveld¹. Maar Evelein is de eerste geweest die gezien heeft dat binnen een open gebleven greppel een heuveltje boven de bijzetting was opgeworpen met het uit die greppel afkomstige materiaal. De later door Holwerda verdedigde opvatting, dat althans in het oosten van ons land de greppel (met zandvulling) het spoor was van een of ander staketsel rondom de heuvel, waarbij de greppel onmiddellijk weer zou gevuld zijn, is in zijn algemeenheid zeker onjuist². Sinds wij echter bij Nederweert in een urnenveld een grafmonument ontdekten, waar in de bodem van een aanvankelijk open kringgreppel duidelijke sporen van een 'staketsel' te zien waren³, is toch duidelijk geworden dat een omheining als door Holwerda

* Met een losse bijlage.

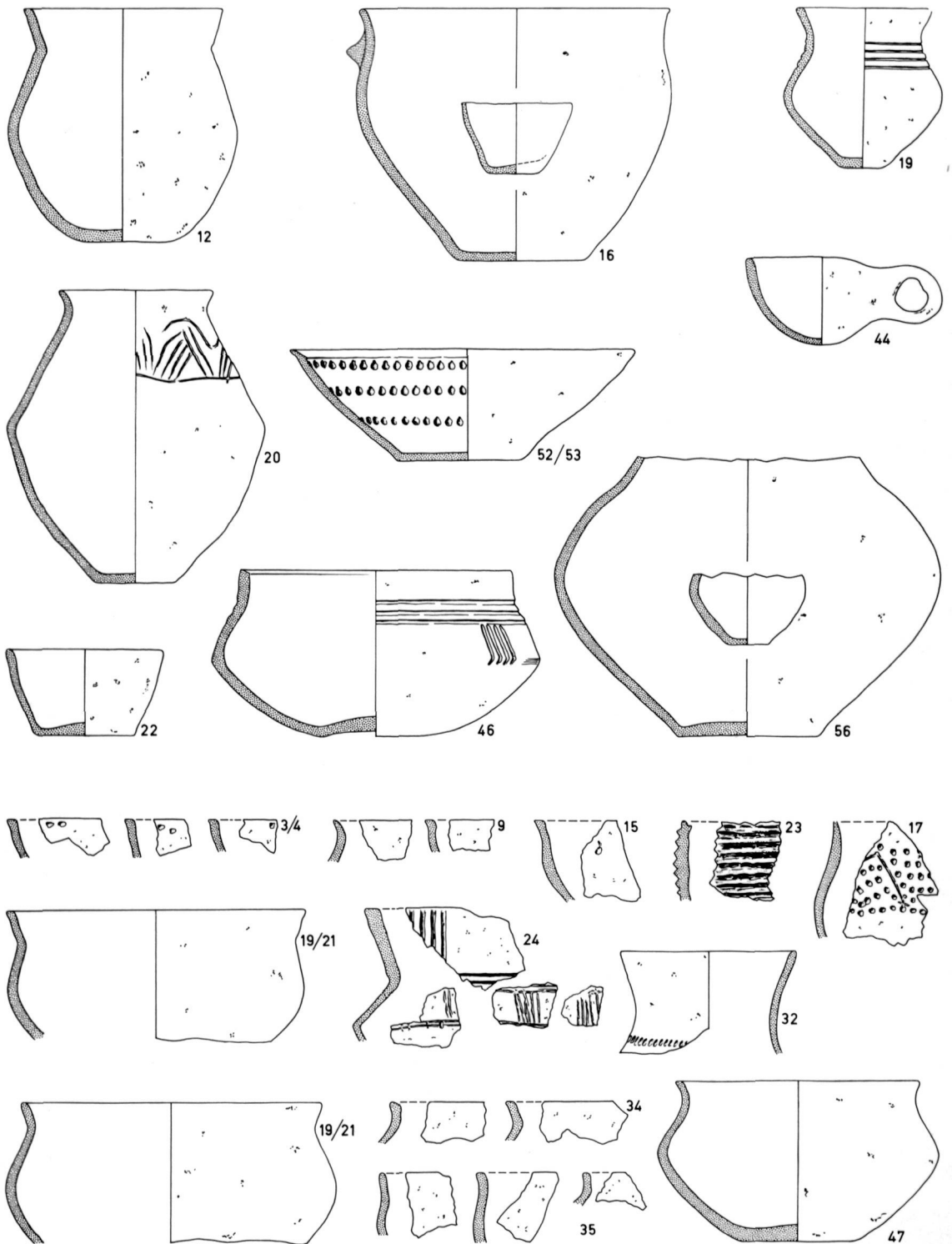

Fig. 1. Valkenswaard. Vondsten van de opgraving 1954. 1:4.

verondersteld, zeker voorkomt. Zoals bekend is, komen verder ook buiten en binnen de greppels sporen van dergelijke 'staketsels' voor (Van Giffen 1941, p. 137). De vroeger in Nederland bestaande gewoonte om de greppels van een urnenveld niet of alleen bij uitzondering uit te graven, maakt de beoordeling van het voorkomen van paalgaatjes in de bodem daarvan vrijwel onmogelijk. Ongewijfeld zijn daardoor ook niet alle in de greppelvulling aanwezige mobilia gevonden. Wat er (als dodenoffer?) in zulk een greppel gedeponeerd kan zijn, leert de belangrijke bronsvondst in een urnenveld te Drouwen⁴. Ook de greppels van het urnenveld bij Valkenswaard hebben, zoals blijken zal, interessante vondsten opgeleverd.

Op instigatie van de heer G. Beex en op verzoek van Dr. P. Glazema, toenmaals directeur van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, onderzochten wij nl. in april en mei 1954 (na een bezoek op 30 maart) bijna $\frac{1}{2}$ ha van het genoemde urnenveld; het resultaat vindt men, wat de plattegrond betreft, op een losse bijlage achterin (Museumverslag 1954, p. 113). Het was niet gemakkelijk de plattegrond van Eveleins opgraving daarbij aan te sluiten. Een eerste moeilijkheid was de schaalstok op afb. XXXIII, 1 van zijn publicatie: deze vertegenwoordigt niet de lengte van 10, maar van 5 meter, zoals blijkt, wanneer men de in de tekst genoemde maten controleert. De schaal van de tekening in de publicatie was blijkbaar bedoeld als 1 op 200, maar de cliché-maker maakte er circa 1 op 212 van. Verder is de weg van waaruit Evelein zijn opgraving begon, naderhand genormaliseerd: de in 1908 bestaande weg vonden wij in 1954 voor een deel terug als een karrespoor ten oosten van het nieuwe tracé. Bovendien localiseerden wij door een kleine nagraving de ZO-hoek van Eveleins opgravingsvlak, zodat de combinatie nu wel vaststaat. De zuidelijke

van Eveleins van oost naar west parallel lopende greppels werd ook in het terrein van 1954 aangetroffen. Het bleek, dat deze niet tot de sporen van het urnenveld behoorde: het was een ongeveer $1\frac{3}{4}$ m brede, ondiepe greppel, die hier en daar de sporen van het grafveld doorsneed. Wij hebben gedacht aan een, getuige de sterke veroering vrij oude (middeleeuwse?) scheiding van heidepercelen (eventueel een markegrens), gevolg van landmetersactiviteit⁵. Of moet men aan een Romeinse centuriatio denken? Westelijk van Eveleins opgraving zet zich de greppel inderdaad als perceelgrens voort. Het is mogelijk, dat de locale benaming 'Het Gegraaf', die Evelein noteerde, op het graven van deze landscheiding betrekking heeft, en niet op de prehistorische begravingen, zoals we zo graag zouden willen. Een verdere bedenking levert de ongewone plaatsing van de in 1908 gevonden urnen. Ofschoon: nu ze niet meer in een 'lang bed' blijken te zijn aangetroffen, maar ernaast, vervalt een van de bezwaren. Urn nr. 12 is verder in situ gefotografeerd en afgebeeld; in het archief van het Rijksmuseum van Oudheden bevinden zich nog enkele niet gepubliceerde foto's. Wel is de situatie van de gebogen greppels vreemd. Alleen een voortgezet onderzoek zou hier nog duidelijkheid kunnen brengen.

Evelein vermeldt nog urnenvondsten op 35 m ten oosten van de weg. Men komt dan bij de plaats, waar ongevraagd een oudere man ons de kuil aanwees, waar hij in het begin van deze eeuw de grootste urn had gevonden, die hij ooit had aangetroffen. De crematie deponeerde hij ter plaatse; de resten vonden wij in 1954 nog terug (vondstnummer 8).

Hiermede zijn wij weer bij de eigen opgraving aangeland⁶. In 1953 was ten oosten van het onderzochte terrein (Kad. Gem. Valkenswaard, Sectie A nr. 989) al een groot stuk afgezand (nrs. 99, 991)⁷. Of verder oostelijk

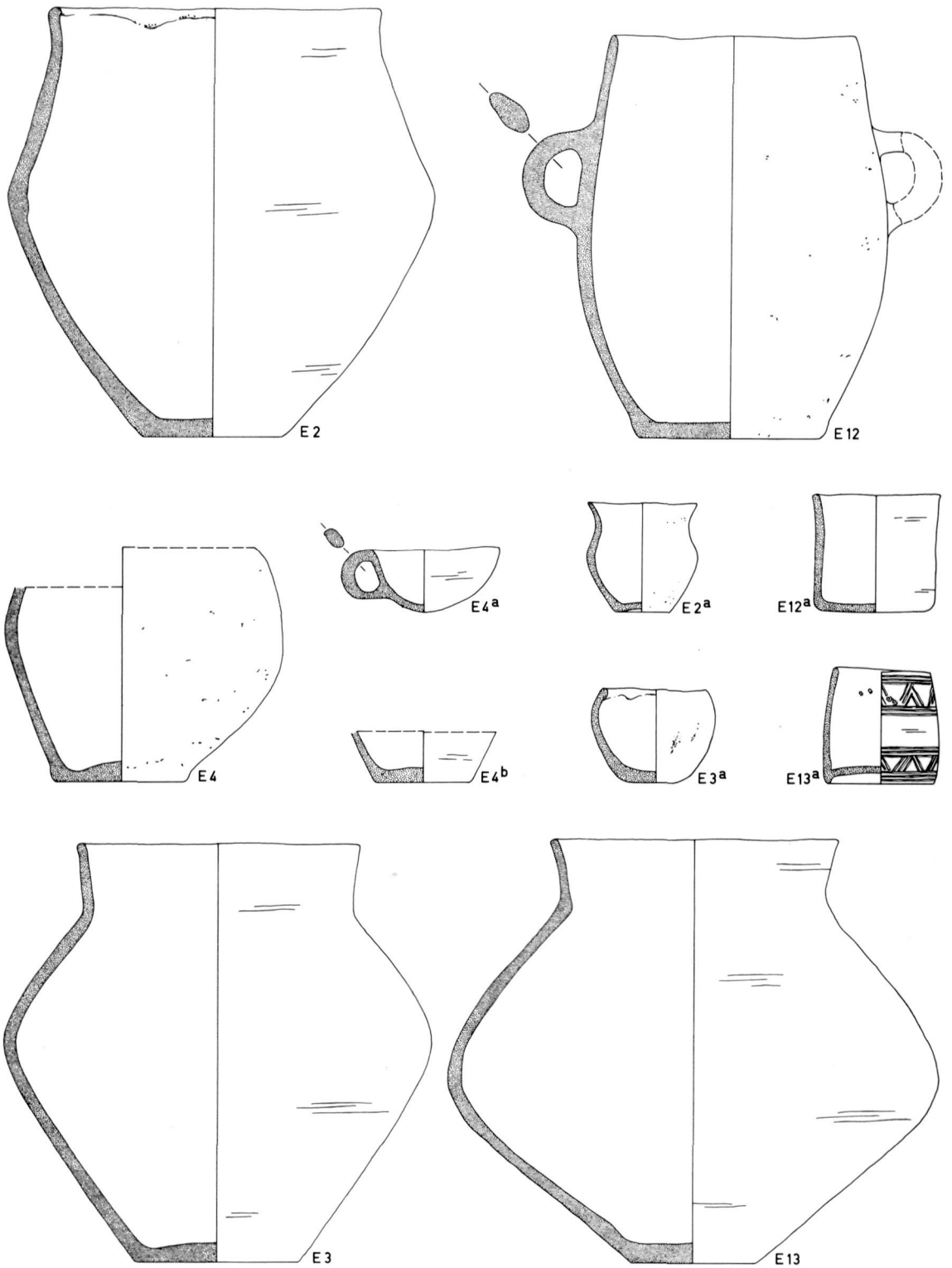

Fig. 2. Valkenswaard. Vondsten van de opgraving 1908. 1:4.

nog resten van het urnenveld aanwezig zijn, is niet bekend: duidelijke sporen waren in de steilkant niet te zien.

Zoals in 1908 reeds bekend was, waren er al veel urnen gevonden, speciaal door 'urnen-prikkers', die met een spitse ijzeren stang gewapend de grond aftastten. Een groot aantal van deze urnen was al aangekocht door het Rijksmuseum van Oudheden, sommige met een gat van de prikstang. Wij vonden zo ook nogal wat kleine ronde vergravingen (vgl. de losse bijlage achterin), waarvan een deel ongetwijfeld de plaats van zulke urnen aangeeft, of misschien van scherven: opmerkelijk is tenminste het aantal gaatjes juist in de kringgreppen: scherven of misschien de gesteldheid van de grond kunnen hier de schatgravers hebben misleid. Maar... ook een geroid denetje kan zulk een spoor hebben nagelaten.

Het onderzoek werd begonnen in de NO-hoek van het terrein, waar een duidelijke heuvel aanwezig was, enigszins ovaal van vorm. De profieldammetjes van deze, volgens de kwadrantenmethode opgegraven tumulus werden gericht naar de assen van het ovaal. Helaas had juist tevoren een der proefsleuven de rand van de heuvel geraakt, zodat het profiel B-B¹ niet compleet meer is. De rest van het terrein werd met een serie evenwijdige sleuven doorzocht, de westelijke rand met rechthoekig daarop gerichte sleuven. Ter completering van de plattegrond werden daarna de meeste kringgreppen volledig blootgelegd. Ondergetekende kon niet steeds aanwezig zijn, en zo is niet alles volgens de oorspronkelijke bedoeling verlopen. Desondanks is o.i. toch een bevredigend resultaat verkregen.

Van de aangetroffen grafmonumenten hadden meer dan 30 de gewone ronde vorm, zij het dat de greppels op vele plaatsen tegen reeds bestaande waren aangelegd, zodat een deel daarvan gemeenschappelijk werd en de

cirkelvorm vrij grote afwijkingen ging vertonen. Door de sterke veroering was het bijna nergens mogelijk de volgorde van de aanleg vast te stellen, ofschoon die logischerwijs op de meeste plaatsen wel vermoed kan worden. Uit profiel B-B¹ (losse bijlage achterin) blijkt wel, dat de ovale kringrep voorafgaat aan de langgerekte.

Eén geïsoleerde kringrep, de reeds genoemde met de duidelijk zichtbare heuvel, was ovaal van vorm, een tweede, hoewel afgesneden, kan eveneens ovaal genoemd worden, maar het meest opvallend waren de 'lange bedden', vijf in getal, waarvan enkele met de lange zijden tegen elkaar lagen. Niet steeds liepen de lange zijden evenwijdig. De meest opvallende verschijning was wel in het centrum het lange bed met aan de oostzijde een ronding met een middellijn, die iets groter was dan de breedte van het langwerpige deel, kortom, de bekende 'sleutelgat'-vorm, hier wel met een extra lange 'baard'. Van enige ophooging binnen de greppel was nergens iets te zien. In het centrum van het ronde gedeelte was een humeuze verkleuring; de mogelijkheid is niet geheel uitgesloten, dat hier een thans geheel verteerde crematie was bijgezet. Men wordt in de verte herinnerd aan Salisbury-plain met Stonehenge en Cursus, of aan tumulus 75 op het Noordse Veld bij Zeyen⁸. Een grote groep ronde of nagenoeg ronde greppels scheen bij dit monument aangesloten te zijn.

Veel kringgreppen misten een centrale bijzetting. Dit was niet het gevolg van de activiteiten van de urnendelvers: bij het uitgraven hebben deze een duidelijke vergraving nagelaten, zo ook op plaatsen waar zij geen succes hadden. Sommige bijzettingen, met of zonder urn, waren buiten de kringgreppen ingegraven, andere excentrisch daarbinnen. Een algemeen duidelijk beeld van het dodenbestel ter plaatse werd niet verkregen. Eén geïsoleer-

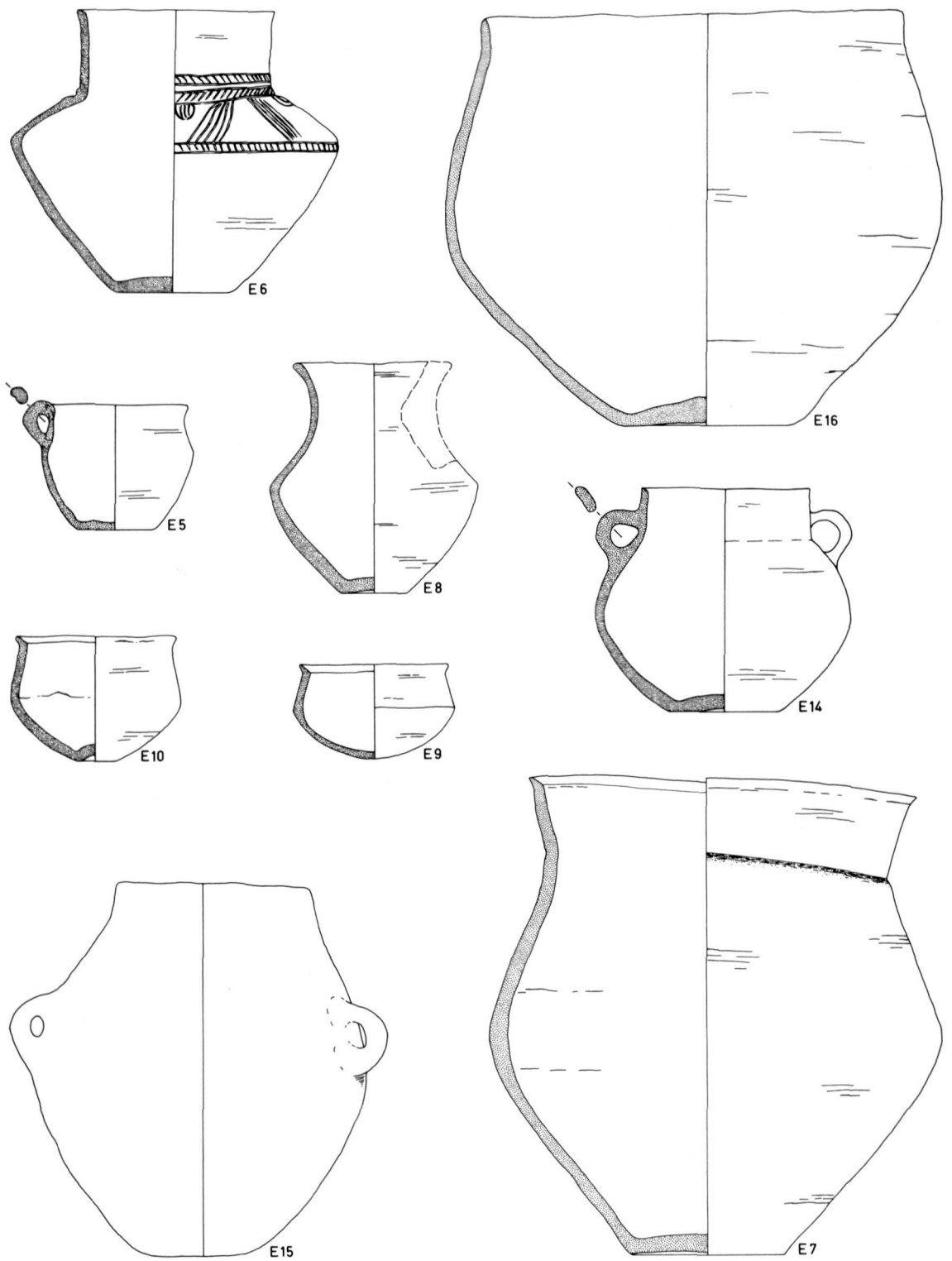

Fig. 3. Valkenswaard. Vondsten van de opgraving 1908. 1:4.

de kringgreep had een opening aan de ZO-zijde. In één van de 'lange bedden' troffen wij 4 paalgaten in vierkantsverband aan, die door hun plaatsing de indruk maken, dat ze daarbij behoren. Bovendien bevonden zich naast crematie nr. 50 binnen een ronde greppel nog twee paalgaten. Onzeker is de oorsprong van de vele kleine en grotere kuilen met houtskool, die verspreid over het terrein voorkomen.

Van de 30 gevonden bijzettingen (crematies, al of niet in urn)⁹ lagen er 11 centraal, 7 excentrisch binnen een kringgreep, 1 in de as van een 'lang bed', 5 onregelmatig binnen een ovale kringgreep, 1 in of naast de as van het grote 'sleutelgat' en 5 buiten kringgreepverband. Vondstnummer 15 bestaat alleen uit scherven; een crematie is niet gezien.

Opvallend is het grote aantal scherven, dat in de vulling van de kringgreppels voor de dag kwam. Wij danken ze aan het ijverige speurwerk van de heer Bruijn, die al tijdens de opgraving het halve potje nr. 46 wist te reconstrueren. De ingetekende kruisjes op de kaart geven lang niet alle vindplaatsen weer: men krijgt de indruk, dat de resten van gebroken vaatwerk opzettelijk zijn uitgestrooid in de greppels. In enkele gevallen (19, 20, 46, 47) lieten zich hieruit grotere fragmenten reconstrueren, zo bijv. het genoemde interessante fragment 46, waarvan alle scherven tot de ene helft behoren, van de andere helft werd niets gevonden. Met andere scherven kwam het voor den dag op zeer uiteenliggende plaatsen verspreid in de greppel van het 'grote sleutelgat'. In al deze gevallen is het moeilijk niet aan dodenoffers te denken. Vooral, wanneer men ziet, dat in Nederland al meer vondsten in de kringgreppels van urnenvelden gedaan zijn, zo bijv. te Best, Goirle, Riethoven, Markelo, Gasteren, Rolde, Wapse, Ruinen en dan vooral te Drouwen¹⁰.

Dodenoffers, gebracht in greppels naast grafheuvels, vindt men ook in het gelijktijdige

en latere Griekenland, zo bij de Dipylon te Athene. Het gaat daar om dubbele, rechte goten van 10 à 15 m lang, gevormd door drie rijen ongebakken kleistenen. Kübler (1933, kol. 267 e.v.; 1934, kol. 219 e.v.) vatte ze op als 'Opferrinnen'. Ze zijn eenmaal gebruikt en dan met kalkmortel afgedekt; ze bevatten scherven van aardewerk, dat gebruikt was bij dodenoffers en/of lijkmalen, waarna het in gebroken toestand in de greppels gedeponneerd was. Oesterschelpen wezen eveneens op lijkmalen. In de definitieve publicatie verdedigt hij (1954, p. 30 e.v., 1959, p. 87) een enigszins afwijkende verklaring ('zur Verbrennung der Totengaben... angelegt').

Het onderzoek in 1908 (G.J.V.)

Zoals hierboven reeds werd geschreven, kan het onderzoek van M. A. Evelein in 1908 als de eerste systematische opgraving van een urnenveld worden betiteld. Geconstateerd werd dat de bijzettingen in de grond werden ingegraven, terwijl over de bijzettingen grond werd opgeworpen. Van de bijzettingen zelf waren er tenminste 12 in een urn geborgen; de nrs. L5, L8, L9 en L10 kan men, gelet op de afmetingen van het vaatwerk, wellicht beter als bijpotjes aanduiden. Evelein meldt dat er 'hier en daar' ook crematies zonder urn werden aangetroffen; zijn opgravingsplattegrond toont er 3.

Van de merkwaardige vorm van de in 1908 ingetekende greppels was hiervoor reeds sprake. Verder attenderen wij op de onderlinge afstand van de ingemeten bijzettingen. Rekening houdende met het gegeven dat de afgebeelde schaalstok 5 i.p.v. 10 m lang is (zie hierboven), liggen de urnen op onderlinge afstanden van soms minder dan 1 m. Een dergelijke situatie is nadien in geen der onderzochte urnenvelden in Zuid-Nederland aangetroffen.

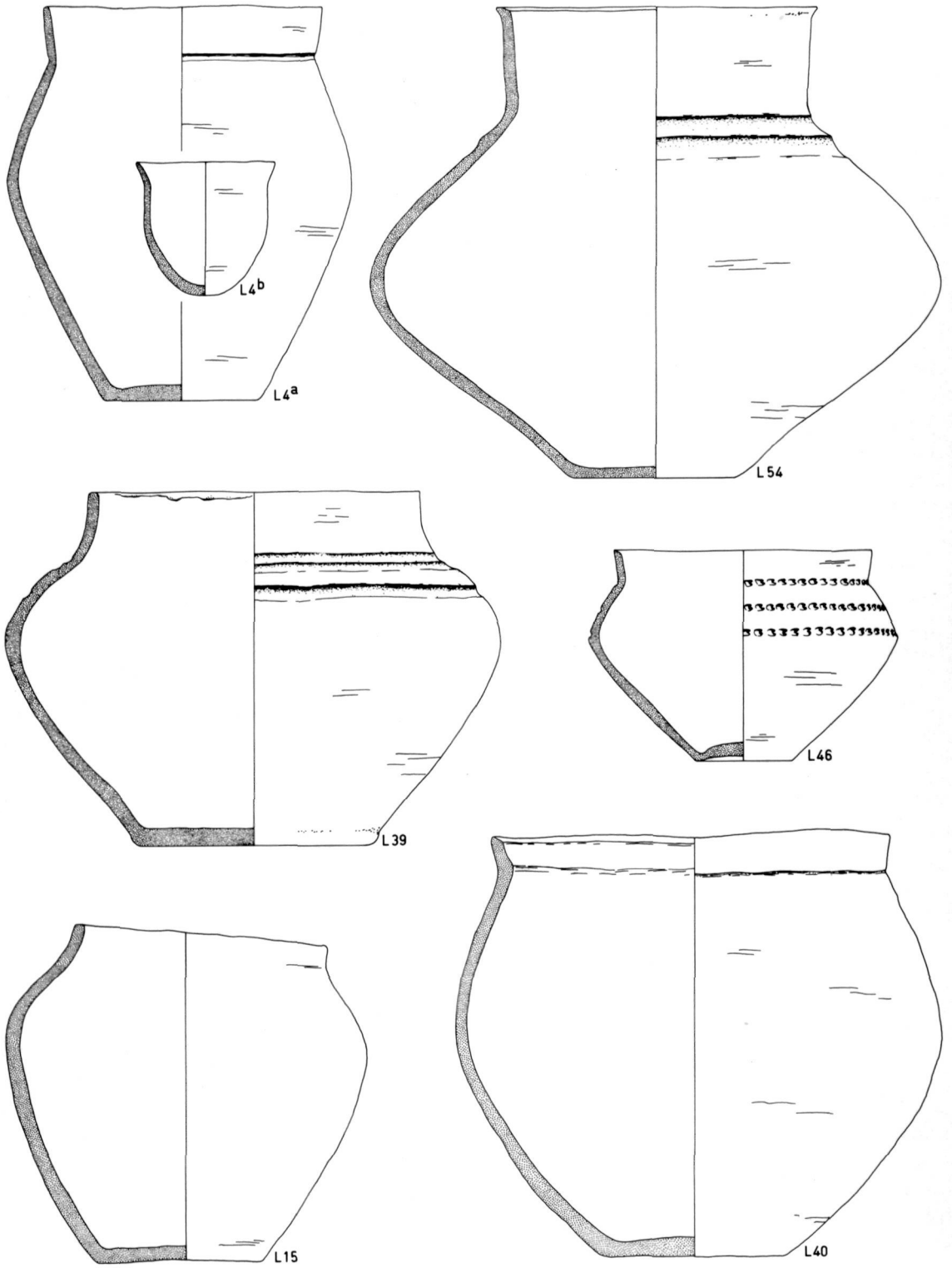

Fig. 4. Valkenswaard. Vondsten 1906-1913. 1:4.

De vondsten van 1906–1913 (G.J.V.)

Tussen 1906 en 1913 kwam het Rijksmuseum van Oudheden in het bezit van ruim 80 urnen welke volgens het inventarisboek van het museum afkomstig zijn uit Valkenswaard. Een 20-tal werd opgegraven door M.A. Evelein tijdens het onderzoek in 1908 (zie boven). De overige urnen werden grotendeels door aankoop verkregen. Teneinde meer informatie over de exacte herkomst van deze aangekochte urnen te verkrijgen, werd het archief van het museum over dit onderwerp geraadpleegd. Er bleek een schat aan gegevens voorhanden te zijn, die onder meer een interessant beeld geven van de wijze waarop het museum in die tijd relaties met zijn correspondenten in den lande onderhield (Perizonius 1972)¹¹.

Bij de aankopen uit Valkenswaard werd bemiddeling verleend door de heer J.N.A. Panken te Bergeijk. Hij kocht de urnen van de inwoners van Valkenswaard die de voorwerpen doorgaans op hun eigen terrein opgroeven. Deze terreinen lagen toen waarschijnlijk nog grotendeels in de heide. De namen van deze eigenaars worden meermalen in de correspondentie genoemd.

Op het kadastraal archief in Eindhoven werd nagegaan wie in de periode tussen 1906 en 1913 de eigenaars waren van de percelen die onmiddellijk grensden aan het terrein waarin Evelein en Brunsting hun opgravingen deden¹². De hier gevonden namen stemden overeen met die welke Panken in zijn correspondentie noemt. Dit betekent dat vrijwel alle urnen welke in het Leidse museum onder Valkenswaard staan geïnventariseerd, afkomstig zijn van één en hetzelfde urnenveld. Van dit urnenveld zijn door Evelein en door Brunsting gedeelten onderzocht. Het lijkt op deze gronden verantwoord het opgegraven en het aangekochte materiaal tezamen als één complex te beschouwen.

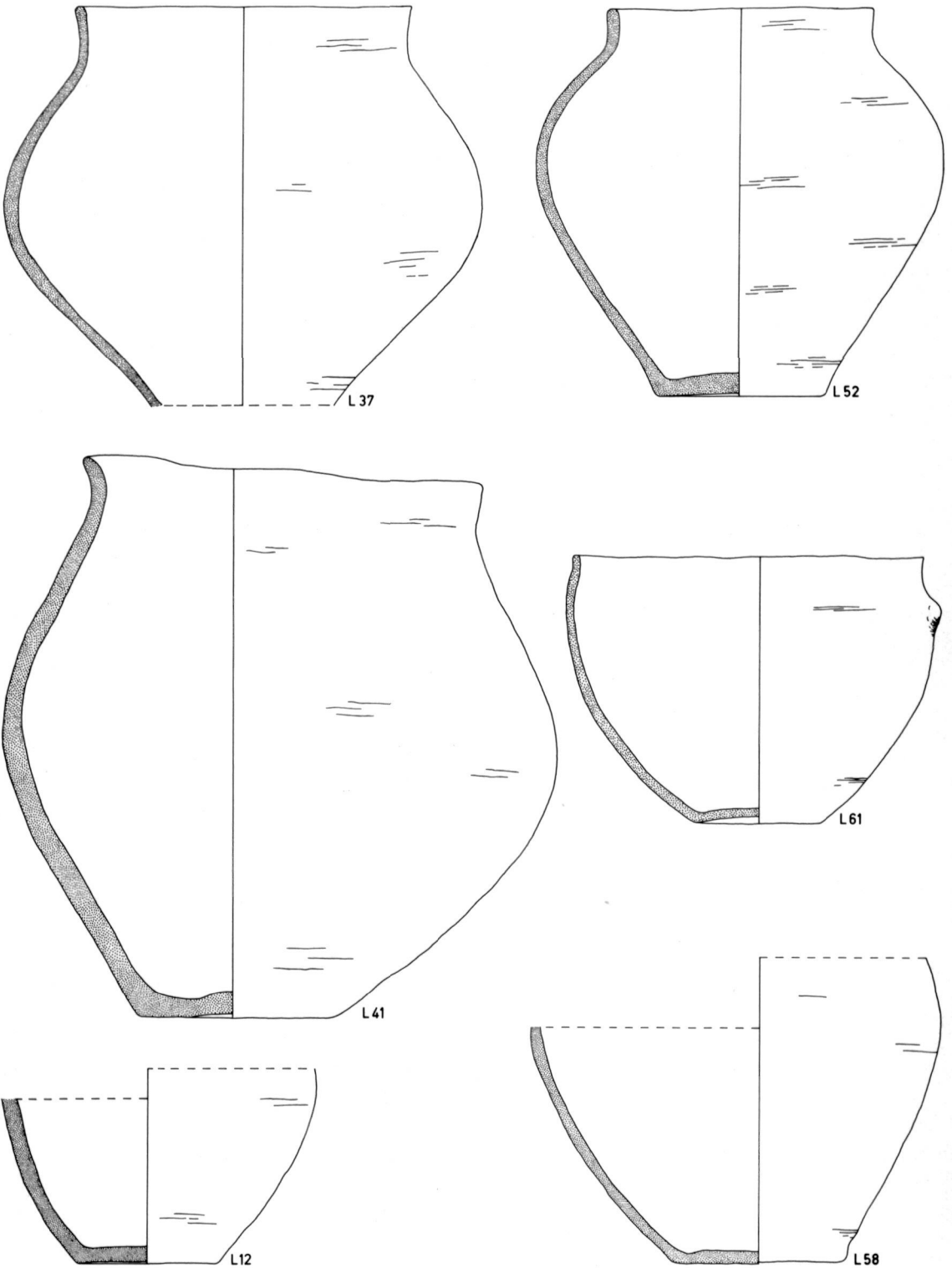
*Het Urnenveld (G.J.V.)**De grafmonumenten*

De plattegrond (zie bijlage) vertoont twee groepen grafmonumenten: cirkelvormige en langwerpige greppels. Tot de laatste groep behoren onder meer twee ovale greppels, welke in het noordelijk deel van de opgraving van 1954 werden aangetroffen. Brunsting vermeldt van de meest noordelijke dat daar bij het begin van het onderzoek nog een duidelijke heuvel aanwezig was. Uit de profieltekeningen (zie de losse bijlage achterin) blijkt dat de ovale greppel rond deze heuvel werd aangelegd vóór de langgerekte greppels, welke de heuvel in het zuiden snijden. In de heuvel werd geen centrale bijzetting aangetroffen. In de heuvelzool werden op verschillende plaatsen scherven gevonden die tezamen een fragment van een schaalte vormen (nr. 52/53, fig. 1). Excentrisch binnen de ovale greppel lagen twee crematie-bijzettingen (nr. 5 en 51). Nr. 51 bevatte een zgn. Rollenkopfnadel (fig. 11).

Ten zuidoosten van de zojuist besproken heuvel werd een tweede ovale greppel ingetekend. Op drie plaatsen binnen deze greppel werden crematieresten aangetroffen. Een centrale bijzetting ontbrak ook hier.

Een bruikbare datering voor deze ovale heuvels is niet te geven. Duidelijk is dat één van beide ouder is dan de lange greppels. Ovale heuvels van deze vorm komen onder meer in het urnenveld van Knegsel voor (Braat 1936); dit grafveld was vooral gedurende de Late Bronstijd en in mindere mate in de Vroege IJzertijd in gebruik.

De al eerder genoemde lange greppels in het noorden van het opgravingsterrein zou men als fragmenten van lange bedden van het type Goirle kunnen zien. Daarbij valt dan op dat de zuidelijke van de twee de 'gangbare' breedte van ongeveer 4 m heeft; de noordelijke bereikt echter een breedte van 9 m. Lange

Fig. 5. Valkenswaard. Vondsten 1906–1913. 1:4.

bedden van het type Goirle komen vooral in de Late Bronstijd voor (Verwers 1966^b, p. 54). In het midden en zuiden van de plattegrond zijn nog drie langwerpige monumenten ingetekend. De meest zuidelijke (18 × 4 m) neemt op grond van zijn afmetingen een plaats in tussen de lange bedden van het type Goirle en die van het type Riethoven. Van deze overgangen tussen beide typen zijn thans meerdere voorbeelden bekend (o.m. Hilvarenbeek/Laag Spul, zie deze *Analecta*, p. 23).

De middelste van de drie lange bedden kan weer tot het Goirle-type gerekend worden (35 × 4,5/5,5 m), alhoewel ook hier de breedte boven het gemiddelde van deze groep ligt. Op de lange as werd een crematie-bijzetting aangetroffen.

Tenslotte is er het reeds hierboven aangegeuide sleutelgatvormige lange bed. De afmetingen (33 × 4 m) passen in de groep van het Goirle-type. Opvallend is de cirkelvormige verbreding aan het zuidoost-einde. Sleutelgatvormige monumenten zijn bekend uit de Bronstijd. In de greppelvulling van het monument in Valkenswaard bevonden zich op verschillende plaatsen scherven van één kommetje, dat in de Late Bronstijd gedateerd kan worden (nr. 46).

Hoewel de in de losse bijlage afgebeelde profielen niet steeds even duidelijk zijn, kan op één verschijnsel gewezen worden. Het profiel G-G1 over het langwerpige monument, en in mindere mate ook het profiel C2-C3 over het lange bed type Goirle, lijken erop te wijzen dat binnen de greppels een ophoging heeft plaatsgehad. We kunnen ons deze langgerekte monumenten dus als langwerpige 'heuvels' voorstellen. Hiervoor werden ook in Goirle reeds aanwijzingen gevonden (Verwers 1966^a, p. 40).

Kringgreppels omringen het merendeel van de in Valkenswaard opgegraven grafmonumenten. Ze zijn veelal tegen elkaar aan-

gelegd, zodat veel greppels geen volledige cirkel vormen. Vooral rond het sleutelgatvormige monument is een grote groep zichtbaar. Mede gezien hun gemiddelde diameter van 4–6 m passen deze kringgreppels in het beeld dat van de Zuidnederlandse urnenvelden uit de Late Bronstijd bekend is. Slechts één greppel vertoont een onderbreking aan de zuidoost-kant. G. Beex (1960) toonde aan dat dat een kenmerk is van de urnenvelden uit de Vroege IJzertijd.

Aan de westrand van de opgraving van 1954 is een fragment van een veel grotere kringgreppel aangesneden. De diameter moet ongeveer 15 m zijn geweest. Grafheuvels met dergelijke afmetingen zijn vooral uit de Midden Bronstijd bekend (Verwers 1972, p. 22).

Ook moet de aandacht gevestigd worden op de rechthoekige humeuze plek die één van de meest noordelijke kringgreppels onderbreekt. De afmetingen van de rechthoek zijn 240 × 100 cm. Grootte en ligging (tangenciaal tegen een grafheuvel) herinneren aan soortgelijke grondsporen uit Haps (Verwers 1972, p. 27). De functie van deze sporen was daar niet duidelijk. Hun datering is Midden Bronstijd. Terloops zij opgemerkt dat de hier besproken kringgreppel een diameter heeft van 9.50 m, evenals een kringgreppel direct ten zuiden van de sleutelgatvormige greppel. Ook deze diameters vallen buiten het gemiddelde van de Late Bronstijd urnenvelden. Zij passen goed in de Midden Bronstijd.

De grafmonumenten tezamen plaatsen het urnenveld in Valkenswaard in de Late Bronstijd en wellicht in de Vroege IJzertijd. Enkele spaarzame gegevens suggereren dat het grafveld werd aangelegd op de plaats waar reeds eerder (Midden Bronstijd) doden waren bijgezet.

Bijzettingen

Alle bijzettingen in Valkenswaard bestaan uit

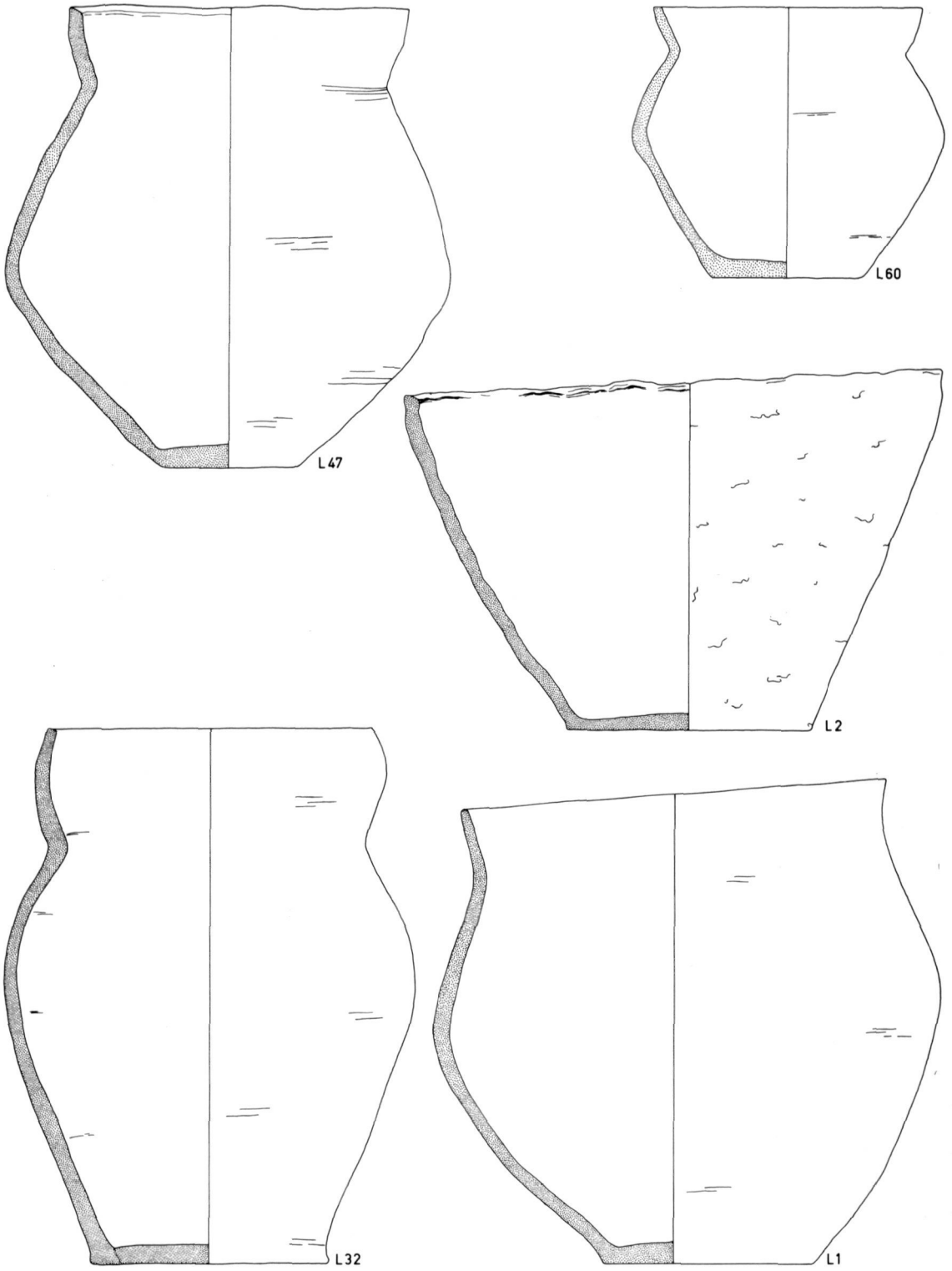

Fig. 6. Valkenswaard. Vondsten 1906-1913. 1:4.

gecremeerde beenderen. Naar aanleiding van zijn onderzoek in 1908 vermeldt Evelein dat hij behalve urnen met verbrande beenderen 'hier en daar dichte massa's verbrande beenderen' vond, 'een verschijnsel dat (...) zóó moet worden verklaard, dat men ook verbrande beenderen alleen, niet in een urn doch wellicht in een doek geknoopt, in den grond plaatste' (Evelein 1909, p. 82). Evelein heeft op zijn plattegrond drie van deze plaatsen ingetekend. Van het door hem vermelde '16-tal urnen en bijpotjes' kunnen er 10 of 11 als urn-bijzettingen worden opgevat. Een aantal van deze urnen bevatte bijpotjes.

Het onderzoek van 1954 leverde 30 bijzettingen.⁹ Hiervan zijn er 5 binnen ovale greppels aangetroffen, één lag op de as van een lang bed. Van de overige 25 crematies waren er 3 in urnen begraven, terwijl er 22 (dat is 73,3%) zonder urn werden aangetroffen. Deze cijfers vervangen de reeds eerder over dit urnenveld gepubliceerde gegevens (Verwers 1972, p. 46). Het hoge percentage bijzettingen zonder urn plaatst dit urnenveld in de Late Bronstijd. Hierbij moet evenwel bedacht worden dat het aantal urnbijzettingen oorspronkelijk groter is geweest; meerdere urnen zijn immers vroeger al door 'urnendelvers' verzameld. Slechts 11 bijzettingen (alle crematies zonder urn) werden centraal binnen een kringgreppel aangetroffen.

Aardewerk

Op grond van de wijze waarop het aardewerk in het urnenveld van Valkenswaard werd aangetroffen, zou men drie groepen kunnen onderscheiden: urnen, bijpotjes en aardewerk uit de vulling van de verschillende greppels. Zoals de afbeeldingen laten zien, lijkt er weinig verschil tussen deze groepen te bestaan. Verder is het duidelijk dat ook tussen de vondsten van Evelein, die van Brunsting en de aankopen via Panken grote overeenkomsten

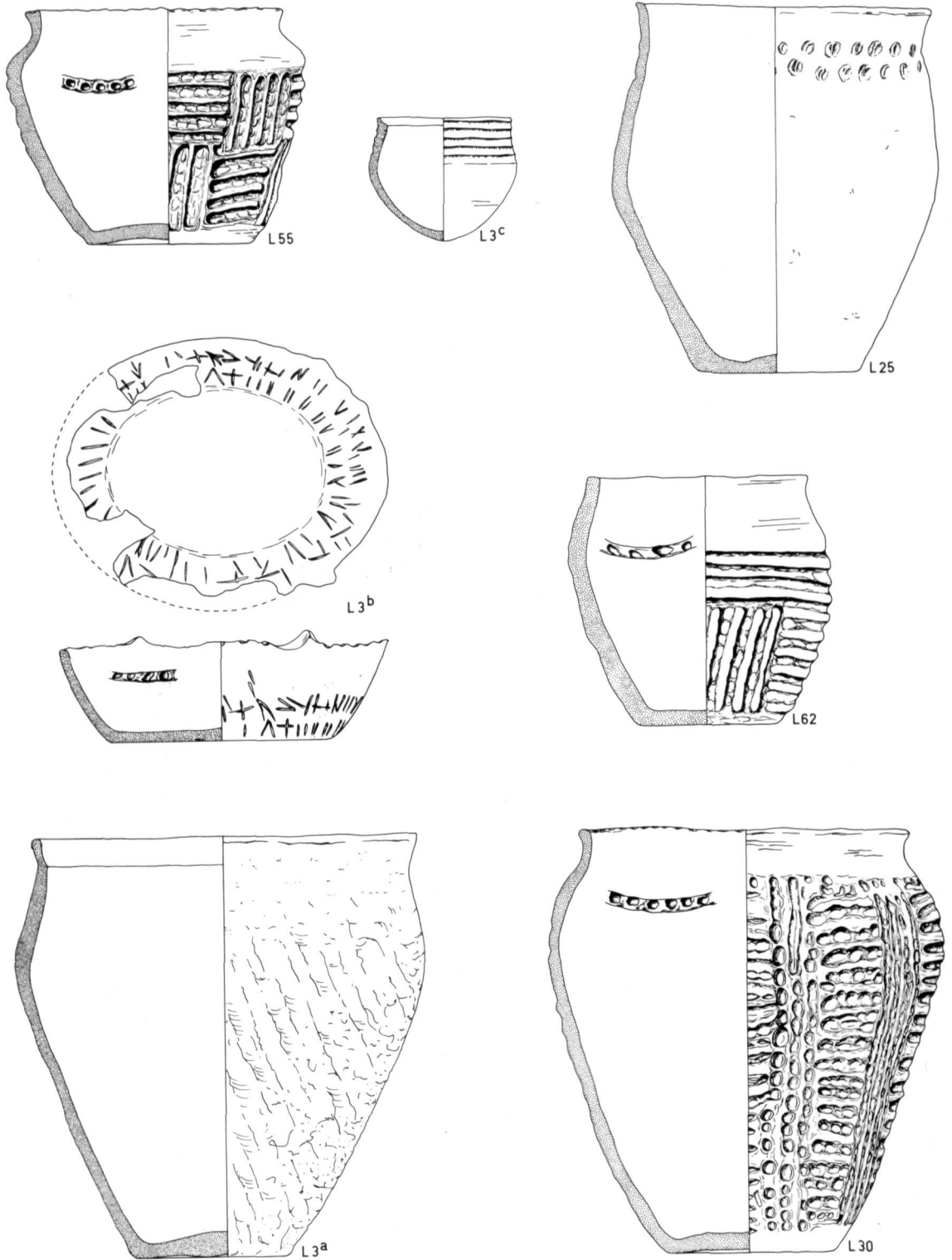
bestaan. Om deze redenen lijkt het zinvol alle aardewerkvondsten welke hier zijn afgebeeld, tezamen te bespreken.

In de figuren 1 t/m 11 zijn de aangekochte urnen aangeduid met de letter L, gevolgd door ons gegeven nummer; het door Evelein opgegraven materiaal kreeg de letter E; de vondsten uit de opgraving van Brunsting kregen het vondstnummer dat tijdens het onderzoek werd gegeven. In de vondstenlijsten achter dit artikel is bovendien het thans geldende inventarisnummer van het Rijksmuseum van Oudheden opgenomen.

Van het uit Valkenswaard afkomstige aardewerk werd reeds een deel door M. Desittere (1968) besproken. Zich vooral baserend op typologische overwegingen paste hij deze vondsten in het schema, dat hij op grond van de vormovereenkomsten tussen het aardewerk van de Urnenfelder-kultur en dat van de Niederrheinische Grabhügelkultur ontwierp.

Wanneer we de vondsten uit Valkenswaard met Desittere's schema's vergelijken, blijkt dat er zowel uit de Late Bronstijd (HaB) als uit de Vroege IJzertijd (HaC en D) materiaal aanwezig is. Het is onmogelijk alle vormen een nader aan te duiden plaats binnen deze periode te geven. We zullen ons beperken tot enkele markante categorieën.

Een belangrijke groep vormen de kegelhals-, trechterhals- en cylinderhalsurnen. Een goed voorbeeld is L54 (fig. 4). Behalve de typerende cylinderhals heeft deze urn bovendien de uitgebogen randlip, welke vooral in de Late Bronstijd voorkomt. De brede horizontale groeven aan de onderkant van de hals komen vooral tegen het einde van de genoemde periode voor. Andere minder duidelijke vertegenwoordigers van deze groep zijn de urnen E3 en E13 (fig. 2), E6 (fig. 3) en L18 (fig. 10). E13 werd tezamen gevonden met een zgn. Deckeldose (E13a) die eveneens in de

Fig. 7. Valkenswaard. Vondsten 1906-1913. 1:4.

Late Bronstijd gedateerd worden. E6 heeft een ingekraste versiering. Bij L18 zijn de motieven gedeeltelijk ingekrast, gedeeltelijk met een tweepuntig spateltje (vogelbotje?) ingedrukt; opvallend is ook de verticale versiering op de hals, mogelijk als relict van soortgelijke verticale motieven op de vroege Kerbschnitt-keramiek.

Zoals Desittere duidelijk aangeeft, ontwikkelen zich uit de kegel-, trechter- en cylinderhalsurnen de zgn. Schrägrand-urnen. Zij worden in de Vroege IJzertijd gedateerd. Deze groep is in de Zuidnederlandse urnenvelden doorgaans goed vertegenwoordigd. Te meer treft het ontbreken van duidelijke Schrägrandurnen in Valkenswaard. Alleen nr. 56 (fig. 1) zou op grond van de bolle vorm in deze groep passen; daar van deze urn geen rand bewaard is gebleven, is een definitieve typering onmogelijk. Wellicht behoren ook de urnen E7 (fig. 3), L46-L40 (fig. 4), L47-L60-L1 (fig. 6) en L37 (fig. 5) tot genoemde groep.

Bekende vormen uit de Late Bronstijd zijn de Henkeltassen. Deze kleine potjes met één oor, vaak versierd met rijen spatel- of vingerindrukken komen in Valkenswaard 8 maal voor: E5 (fig. 3) en L7-L34-L33-L8-L20-L6-L5 (fig. 9).

De geoorde schaaltes met ronde bodem nr. 44 (fig. 1), E4a (fig. 2) en L11 (fig. 9) komen vooral in de Late Bronstijd voor. Wellicht lopen ze nog tot in de Vroege IJzertijd door.

Of het juist is de urnen E12 (fig. 2), E14-E15 (fig. 3), L14-L38-L19-L17 (fig. 9) tot één groep te rekenen, valt te betwijfelen. Duidelijk is dat ze alle twee (of vier) oren hebben. Daarmee kunnen ze als 'amforen' worden aangeduid, een type dat vooral in de Late Bronstijd voorkomt.

Voor de kleine aardewerkvormen zoals bekers en schaaltes kan naar analogie van Zuidduitse parallellen een fraaie typologie worden ontworpen, zoals bijvoorbeeld door

Desittere (1968) is gedaan. Daaraan ontleen we dat vele van deze vormen, veelal bijgiften bij urnen of vondsten uit de vulling van greppels, in de Late Bronstijd te dateren zijn. Vermelding verdienen L24 (fig. 10), een kleine vorm van een cylinderhalsurn en het bekertje L22 (fig. 10), dat versierd is in Kerbschnitt-techniek. Zonder ons bekende parallellen blijft de schaal nr. 46 (fig. 1), afkomstig uit de vulling van de sleutelgatvormige greppel. De versiering met brede groeven komt onder meer in de Late Bronstijd voor.

In figuur 8 zijn urnen afgebeeld die in grote lijnen in vorm overeenkomen, terwijl ze bovendien tot aan de maximale breedte besmeten zijn, een gladde hals hebben en voorzien zijn van vingerindrukken op de rand. Deze groep potten, wel aangeduid als 'Harpstedt'-aardewerk, kan in de Vroege IJzertijd worden gedateerd. Ze vormen doorgaans rond 60% van het totale aantal urnen in de IJzertijd-urnenvelden (Verwers 1972). Nauw met deze groep verwand zijn de urnen met Kalenderberg-versiering: L55-L62-L30 (fig. 7). Zij hebben waarschijnlijk eenzelfde datering als de juist genoemde besmeten urnen (Verwers 1974).

Hoewel in vorm gelijkend op de groep besmeten urnen, ontbreekt bij L25 (fig. 7) het geruwde oppervlak. Deze urn heeft bovendien een gladde rand, terwijl er twee rijen vingerindrukken op de hals zijn aangebracht. Daarmee lijkt deze pot goed te passen in de groep, welke door Desittere (1967) werd aangeduid als Grobkeramik der Urnenfelder-kultur. Deze urnen worden gedateerd in de Late Bronstijd. Zoals elders werd uiteengezet, zouden zij ontwikkeld kunnen zijn vanuit het locale repertoire van de Hilversum-Drakenstein-Larenkeramiek; terwijl ze op hun beurt wellicht de oorsprong vormen van de zgn. Harpstedt-potten uit de Nederrijnse IJzertijd (Verwers 1972). Ook de urn L3a (fig. 7) kan

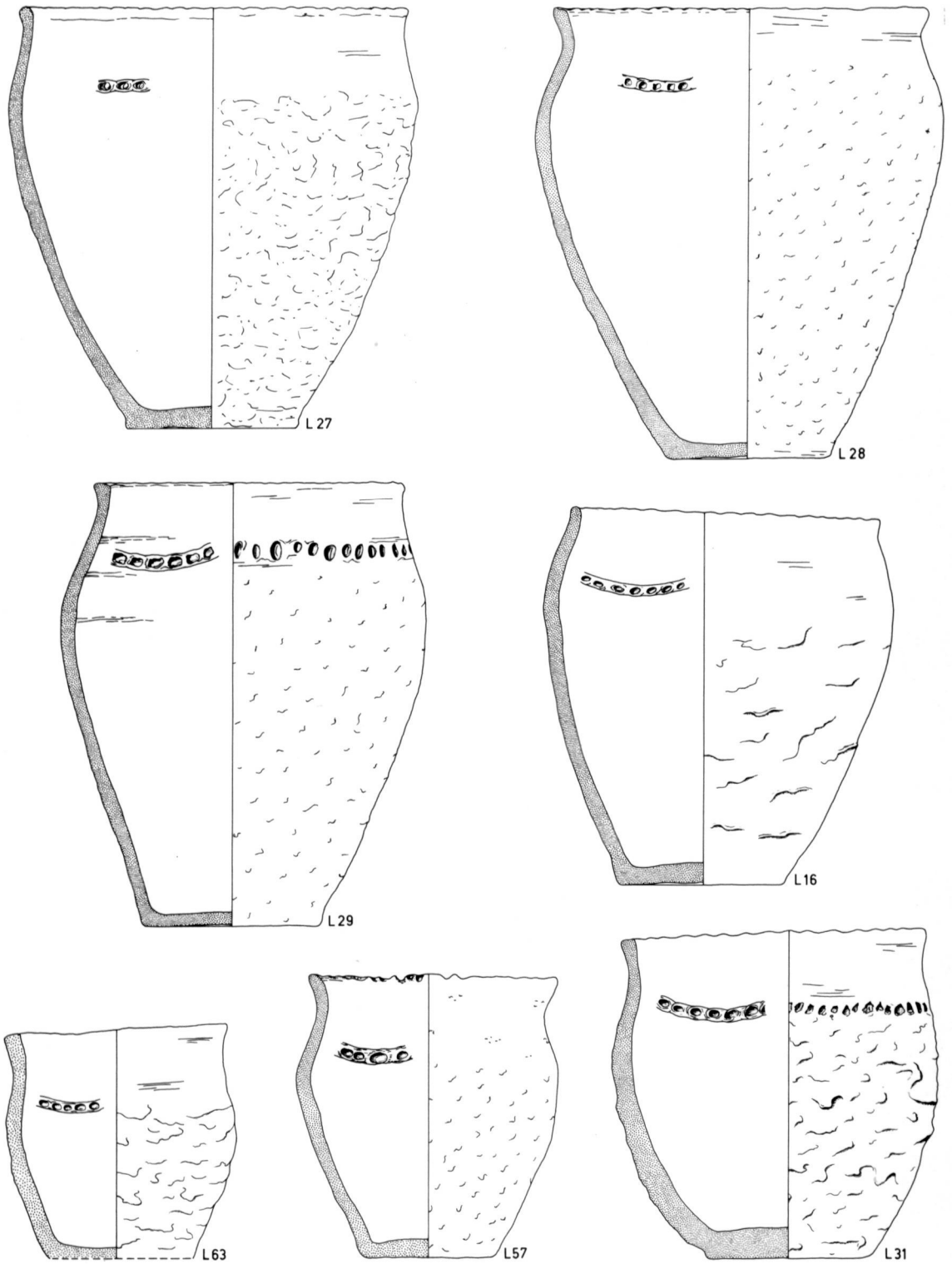

Fig. 8. Valkenswaard. Vondsten 1906-1913. 1:4.

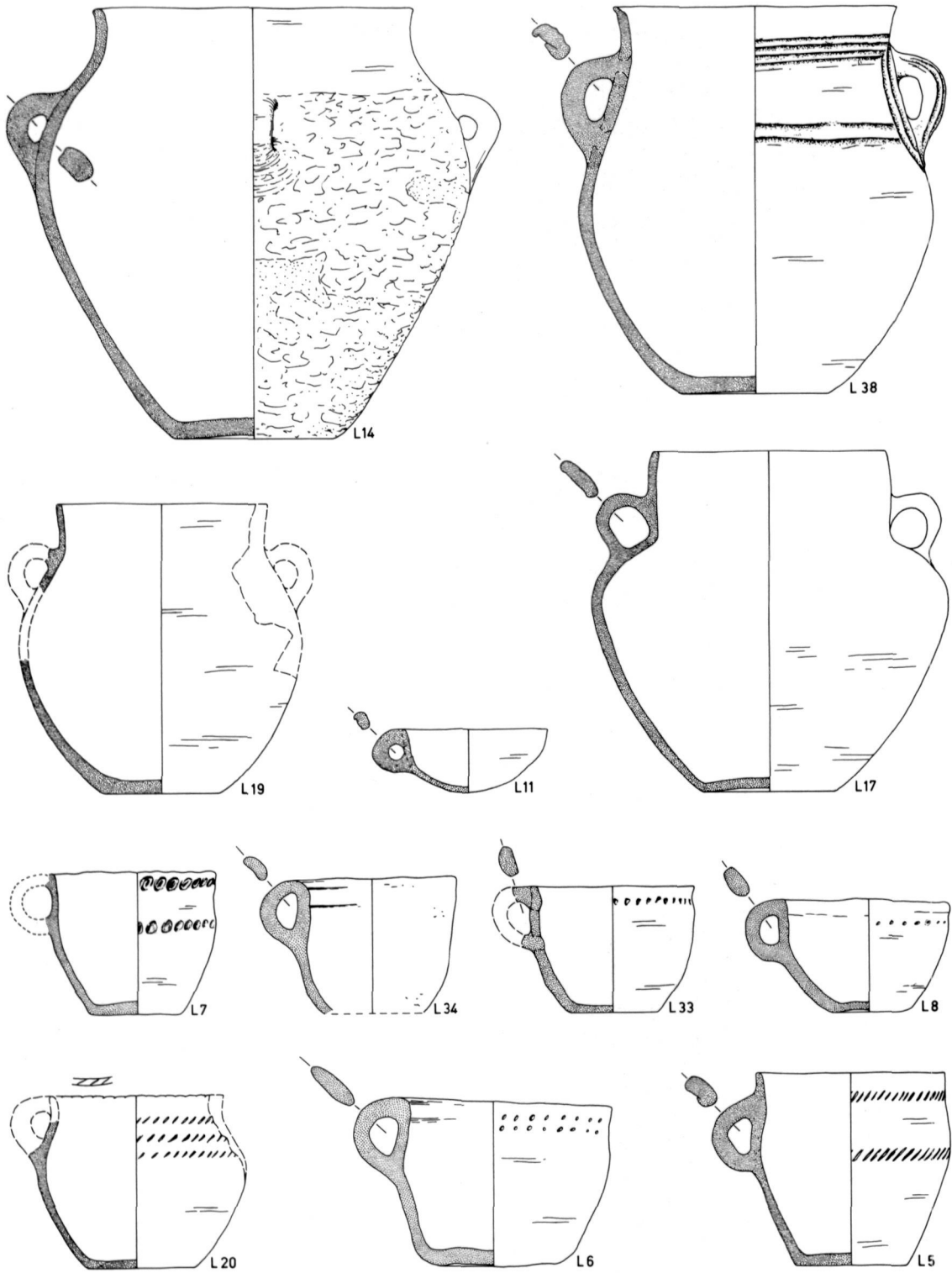
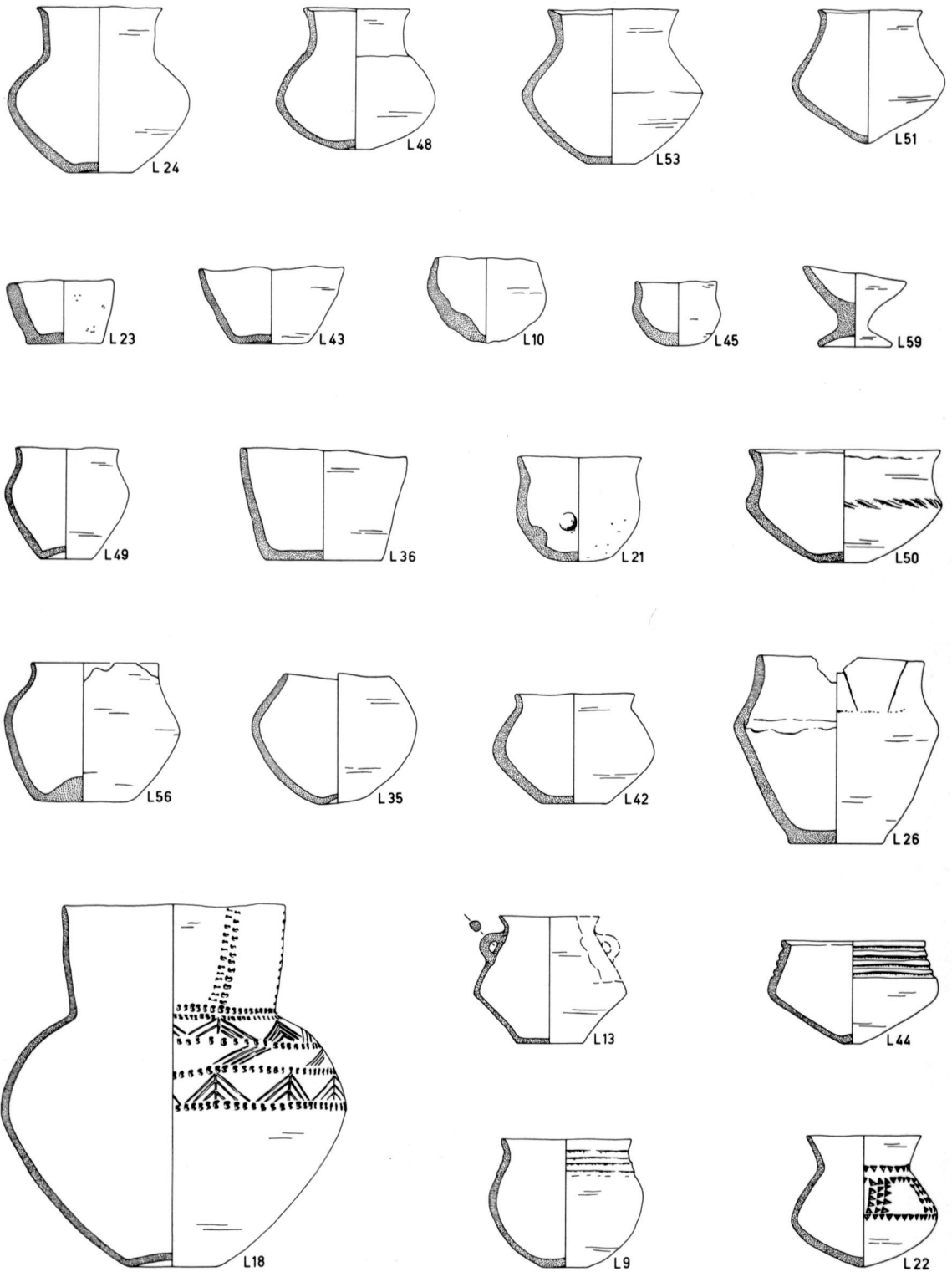

Fig. 9. Valkenswaard. Vondsten 1906-1913. 1: 4.

Fig. 10. Valkenswaard. Vondsten 1906–1913. 1: 4.

in deze groep horen: het oppervlak is weliswaar besmeten, maar vertoont de verticale sporen (van vingers?) die vaak op het oppervlak van deze groep voorkomen. Deze urn werd gevonden tezamen met een schaal met puntige uitsteeksels op de rand (L3b); deze schaal zou als atypische Lappenschale kunnen worden aangeduid. Het eveneens tot deze groep behorende bekertje (L3c) wordt door Desittere (1968, p. 36) in de periode HaC gedateerd.

Samenvattend blijkt dat de dateringen van het aardewerk in Valkenswaard vallen in de Late Bronstijd en de Vroege IJzertijd. Deze dateringen sluiten goed aan bij die welke de grafmonumenten ons reeds gaven.

Diversen

Zoals de vondstenlijst van de opgraving in 1954 aangeeft, werden twee metalen voorwerpen gevonden. Nr. 55 is het fragment van een bronzen ring welke oorspronkelijk een dia-

meter van ongeveer 6 cm had. Hij behoorde als bijgift bij een crematie.

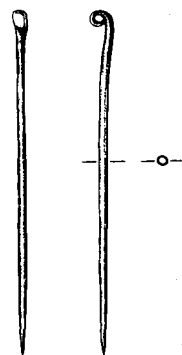

Fig. 11. Valkenswaard. Rollenkopfnadel, nr. 51.1: 2.

Een bronzen speld vormde de bijgift bij crematie nr. 51. De speld behoort tot het type Rollenkopfnadel (fig. 11). Dit type heeft zowel in de tijd als in de ruimte een wijd verspreidingsgebied en kan dus geen nadere datering geven.

SUMMARY

In het municipality of Valkenswaard, South of Eindhoven, there is a terrain called 'Het Gegraaf'. There urns with cremations were unearthed in an unsystematic way at the beginning of this century; the majority of these urns were sold to the National Museum of Antiquities at Leiden (1906–1913). Dr. M.A. Evelein of the Leiden Museum carried out a short investigation in 1908. A more extensive excavation was undertaken by Dr. H. Brunsting in 1954. The results of these different activities are compiled in this publication.

The soilmarks as represented on the Bijlage mainly belong to two groups of monuments: long beds and circular ditches. They can be dated to the Late Bronze Age and the Early

Iron Age (HaB, Ha C/D). Some of the larger circular ditches can perhaps be dated to the Middle Bronze Age. It is interesting to see that many circular ditches do not enclose an interment; this phenomenon also occurs in some other cemeteries (see p. 00). During the Late Bronze Age and the Early Iron Age the ashes of some 30 persons were buried in this terrain; only 3 cremations were covered by an urn.

Except from the urns just mentioned the excavations of 1954 yielded pottery as accessory vessels and as offerings (?) in the fill of the ditches. Shape, decoration and technique date this pottery to the Late Bronze Age and the Early Iron Age.

Vondsten opgraving 1954

1. oor van een potje, uit kringgreppel (zoek geraakt).
2. crematie, gev. excentrisch binnen ovale kringgreppel.
- 3/4. (fig. 1) scherven, uit greppel lang bed.
5. crematie, w.o. kiezen, gev. excentrisch binnen ovale kringgreppel, recent gestoord.
6. houtskool uit de heuvelzool van een lang bed.
7. scherf uit kringgreppel.
8. crematie, gev. excentrisch binnen ovale kringgreppel, recent gestoord.
9. (fig. 1) scherven, gev. in kringgreppel en onder lang bed; twee randprofielen.
10. scherven uit greppel lang bed.
11. scherven uit kringgreppel.
12. (fig. 1) urn, gebroken, maar nagenoeg compleet en gerestaureerd, met verteerde crematie, gev. excentrisch binnen kringgreppel.
13. crematie (restant), gev. buiten de kringgreppels.
14. crematie (restant), gev. buiten de kringgreppels.
15. (fig. 1) scherven, gev. buiten kringgreppelverband, hieronder 1 randprofiel.
16. (fig. 1) urn met knobbeloor, waarin bijpotje en crematie (w.o. kies); houtskool, gev. buiten kringgreppelverband.
17. (fig. 1) scherven, waaronder samengesteld fragment met door stokje ingedrukte versiering en ingekraste lijnen, gev. in kringgreppel.
18. scherven en houtskool uit greppel.
19. (fig. 1) tot half potje gereconstrueerde scherven van bruin, glad gepolijst aardewerk, gev. in kringgreppel. Zie ook nr. 21.
20. (fig. 1) scherven, gereconstrueerd tot bodem met deel opstaande wand; uit scherven gereconstrueerde, ongeveer halve pot met ingekraste lijnversiering aan de hals, verder nog scherven en houtskool; uit greppel.
21. (fig. 1) scherven, w.o. met behulp van nr. 19 samengestelde fragmenten met 2 randprofielen, gev. in kringgreppel.
22. (fig. 1) scherven, w.o. bodem met tot aan de rand bewaard aanpassend wandfragment, gev. als bijpotje, met (verteerde) crematie centraal binnen kringgreppel.
23. (fig. 1) scherf met 'Kalenderberg'-versiering, uit greppel.
24. (fig. 1) scherven, w.o. halsfragment met rand, versierd met verticale en (aan de basis) horizontale ingekraste lijnen; overeenkomstig versierde schouderfragmenten (van een tweede pot?); houtskool.
25. scherven en gebakken leemklomp, uit greppel.
26. houtskool, uit greppel.
27. crematie, gev. excentrisch binnen kringgreppel.
28. scherven uit greppel.
29. crematie, gev. centraal binnen kringgreppel.
30. crematie en houtskool, gev. centraal binnen kringgreppel.
31. crematie, gev. centraal binnen kringgreppel.
32. (fig. 1) scherven, w.o. halsfragment met schouderaanzet van glad gepolijst, nagenoeg zwart aardewerk, aan de basis versierd met ingedrukte stippen; schouderfragment met lijnversiering, gev. in greppel.
33. scherven uit greppel (niet meer aanwezig; misschien bij 34 gevoegd).
34. (fig. 1) scherven uit greppel, w.o. 2 randfragmenten.
35. (fig. 1) scherven uit greppel, w.o. 3 randfragmenten.
36. niet uitgegeven.
37. crematie, gev. centraal binnen kringgreppel.
38. crematie, gev. excentrisch binnen kringgreppel.
39. houtskool uit greppel (zoek geraakt).
40. crematie, gev. centraal binnen kringgreppel.
41. crematie, gev. centraal binnen kringgreppel.
42. crematie (verteerd) met houtskool, gev. centraal binnen kringgreppel.
43. houtskool uit heuvelzool, zie profielen A en B (Bijlage).
44. (fig. 1) kommetje met oor, gebroken, maar gerestaureerd, gev. met crematie excentrisch binnen kringgreppel.
45. scherven uit greppel.
46. (fig. 1) scherven uit greppel groot 'sleutelgat', een deel daarvan gerestaureerd tot een half potje, waarvan de scherven ver uiteen lagen, van glad gepolijst, bijna zwart aardewerk, met verticale ingekraste lijnen versierd.
47. (fig. 1) scherven uit greppel, een deel gerestaureerd tot bodem met aansluitend deel tot over de buikknik en tot een randfragment met

aansluitende wand tot beneden de buikknik, waardoor een volledige profieltekening mogelijk werd; verder houtskool.

48. crematie (verteerd), gev. centraal binnen de kringgreep.

49. houtskool, van greppelbodern.

50. crematie, gev. excentrisch binnen kringgreep.

51. (fig. 11) crematie, gev. excentrisch binnen ovale kringgreep; hierin een bronzen 'Rollenkopfnadel'.

52/53. (fig. 1) scherven, gereconstrueerd tot fragment (ca. 1/3) van een schaalte, dat aan de binnenzijde is versierd door indrukken van een stokje, gev. op verschillende plaatsen in de heuvelzool binnen ovale kringgreep.

54. scherven uit greppel.

55. crematie, met houtskool en scherven (w.o. fragment met opgebolde bodern) alsmede fragment bronzen ring, diam. ± 6 cm, dikte 2,7 mm; ongeveer $\frac{1}{4}$ deel bewaard, verder enkele gesmolten en gestolde brons-druppels.

56. (fig. 1) urn met bijpotje, beide gebroken en ten dele gerestaureerd, en crematie, gev. buiten kringgreepverband.

57. vuurstenen mesje, gev. in heuvel binnen ovale kringgreep (zoek geraakt).

58. vuurstenen pijlpuntje, gev. in het afgegraven terrein ten oosten van de opgraving.

Vondsten opgraving 1908

E2. (k1909/9.2; fig. 2) oppervlak glad, verschaald met scherfgruis, *grayish brown*.

E2^a. (k1909/9.2^a; fig. 2) gevonden in E2, oppervlak ruw, verschaald met plantaardig materiaal, *reddish brown*.

E3. (k1909/9.3; fig. 2) oppervlak gepolijst, verschaald met scherfgruis, *reddish brown/grayish brown*, gevlekt.

E3^a. (k1909/9.3^a; fig. 2) gevonden in E3, oppervlak ruw, *pale brown/light gray*.

E4. (k1909/9.4; fig. 2) oppervlak ruw, *reddish brown*.

E4^a. (k1909/9.4^a; fig. 2) gevonden in E4, oppervlak gepolijst, één oor, *gray/light yellowish brown/weak red*.

E4^b. (k1909/9.4^b; fig. 2) gevonden in E4, fragment, oppervlak glad, *light gray/reddish yellow*.

E5. (k1909/9.5; fig. 3) oppervlak gepolijst, verschaald met steengruis, één oor, *light reddish brown/brown*.

E6. (k1909/9.6; fig. 3) oppervlak gepolijst, versierd met ingekraste lijnen, *gray*.

E7. (k1909/9.7; fig. 3) oppervlak gepolijst, *gray*, met vlekken, *weak red en light gray*.

E8. (k1909/9.8; fig. 3) fragment, oppervlak gepolijst, verschaald met scherfgruis, *grayish brown/dark gray*.

E9. (k1909/9.9; fig. 3) oppervlak gepolijst, *gray*.

E10. (k1909/9.10; fig. 3) oppervlak gepolijst, *dark grayish brown*.

E12. (k1909/9.12; fig. 2) oppervlak ruw, verschaald met steengruis en plantaardig materiaal, twee oren, *light brownish gray/dark gray*.

E12^a. (k1909/9.12^a; fig. 2) gevonden in E12, oppervlak gepolijst, verschaald met steen- en scherfgruis en zand, *very dark gray/dark brown*.

E13. (k1909/9.13; fig. 2) oppervlak gepolijst, *dark gray/light brownish gray/very pale brown*, gevlekt.

E13^a. (k1909/9.13^a; fig. 2) gevonden in E13, oppervlak gepolijst, versierd met ingekraste lijnen, verschaald met scherfgruis en zand, in de wand tegenover elkaar 2×2 gaatjes welke voor het bakken geboord zijn, *pale brown/dark gray*.

E14. (k1909/9.14; fig. 3) oppervlak gepolijst, verschaald met plantaardig materiaal en scherfgruis, twee oren, *black* met vlekken *brown*.

E15. (k1909/9.15; fig. 3) ontbreekt, tekening gebaseerd op archiefte.

E16. (k1909/9.16; fig. 3) oppervlak gepolijst, *dark gray*, met vlekken *white*.

Vondsten 1906–1913

L1. (k1906/9.55; fig. 6) oppervlak gepolijst, *olive gray/dark reddish gray*.

L2. (k1906/9.56; fig. 6) oppervlak besmeten, *reddish brown/light brown*.

L3^a. (k1906/9.57; fig. 7) oppervlak besmeten, boven deel ruw, *reddish brown*.

L3^b. (k1906/9.57^a; fig. 7) gevonden in L3^a, fragment van z.g. *Lappenschale*, versierd met krassen, *yellowish red/dark grayish brown*.

L3^c. (k1906/9.57^b; fig. 7) gevonden in L3^a, oppervlak gepolijst, verschaald met scherf- en steengruis, vijf ondiepe brede groeven onder de rand, *very dark grayish brown*.

L4^a. (k1906/9.58; fig. 4) oppervlak gepolijst, verschaald met zand en plantaardig materiaal, *reddish brown/dark gray/brown*.

L4^b. (k1906/9.58^b; fig. 4) gevonden in L4^a, oppervlak gepolijst, verschaald met scherfgruis,

pale brown/dark grey.

L5. (k1906/9.59; fig. 9) oppervlak gepolijst, versierd met twee rijen indrukken, één oor, *brown/reddish brown.*

L6. (k1906/9.60; fig. 9) oppervlak gepolijst, versierd met twee rijen indrukken, één oor, *reddish brown/brown.*

L7. (k1906/9.61; fig. 9) oppervlak glad, versierd met twee rijen nagelindrukken, één oor, *reddish yellow/light yellowish brown.*

L8. (k1906/9.62; fig. 9) oppervlak glad, versierd met één rij indrukken, één oor, *light red/very dark gray/yellowish brown,* gevlekt.

L9. (k1906/9.63; fig. 10) oppervlak gepolijst, versierd met vier ondiepe groeven onder de rand, *dark reddish gray.*

L10. (k1906/9.64; fig. 10) oppervlak glad, *gray.*

L11. (k1906/9.65; fig. 9) oppervlak gepolijst, één oor, *brown.*

L12. (k1906/9.66; fig. 5) oppervlak gepolijst, rand ontbreekt, *reddish brown/dark brown.*

L13. (k1906/9.67; fig. 10) oppervlak gepolijst, één oor, tweede oor onzeker, *reddish brown/very dark gray.*

L14. (k1906/10.6; fig. 9) oppervlak besmeten, bovendeeel gepolijst, verschaald met steenen scherfgruis en plantaardig materiaal, vier oren, *brown/reddish brown.*

L15. (k1906/10.8; fig. 4) oppervlak gepolijst, *dark gray/brown.*

L16. (k1906/10.9; fig. 8) oppervlak besmeten, bovendeeel glad, *light yellowish brown/brown.*

L17. (k1906/10.11; fig. 9) oppervlak gepolijst, verschaald met plantaardig materiaal, twee oren, *dark grayish brown/light yellowish brown.*

L18. (k1906/10.12; fig. 10) oppervlak gepolijst, versierd met spatelindrukken en ingekraste lijnen, *reddish brown/dark gray.*

L19. (k1906/10.13; fig. 9) oppervlak gepolijst, één oor, tweede oor onzeker, *dark brown.*

L20. (k1906/10.15; fig. 9) oppervlak glad, versierd met drie rijen indrukken, één oor, *light red/pale brown/dark grayish brown.*

L21. (k1906/10.16; fig. 10) oppervlak ruw, *gray.*

L22. (k1906/10.17; fig. 10) oppervlak gepolijst, verschaald met kwartsgruis, Kerbschnitt-versiering met uitgesneden driehoeken, *dark gray/brown.*

L23. (k1906/10.18; fig. 10) oppervlak ruw,

gray.

L24. (k1907/8.54; fig. 10) oppervlak gepolijst, *reddish yellow/brown.*

L25. (k1907/8.55; fig. 7) oppervlak besmeten, bovendeeel ruw, onder de rand twee rijen vingerindrukken, *reddish yellow/reddish brown.*

L26. (k1907/10.2; fig. 10) oppervlak gepolijst, *very dark grayish brown.*

L27. (k1909/7.1; fig. 8) oppervlak besmeten, bovendeeel glad, verschaald met scherfgruis, *reddish brown/dark reddish gray.*

L28. (k1909/7.2; fig. 8) oppervlak besmeten, bovendeeel gepolijst, *pale brown/dark gray.*

L29. (k1909/7.3; fig. 8) oppervlak besmeten, bovendeeel glad, verschaald met scherfgruis en steentjes, versierd met rij vingerindrukken, *dark grayish brown/light brown/brown.*

L30. (k1909/7.4; fig. 7) versierd met horizontale en verticale rijen vingerindrukken, hals gepolijst, *reddish brown.*

L31. (k1909/7.5; fig. 8) oppervlak besmeten, bovendeeel glad, versierd met rij vingerindrukken, *very dark gray/light yellowish brown.*

L32. (k1909/7.6; fig. 6) oppervlak glad, verschaald met zand en plantaardig materiaal, *brown/dark gray.*

L33. (k1909/7.7; fig. 9) oppervlak glad, versierd met rij spatelindrukjes, één oor, *reddish yellow.*

L34. (k1909/7.9; fig. 9) oppervlak ruw, verschaald met steen- en scherfgruis, één oor, *reddish yellow.*

L35. (k1909/7.10; fig. 10) rand ontbreekt, oppervlak glad, *reddish yellow.*

L36. (k1909/7.12; fig. 10) oppervlak gepolijst, verschaald met scherfgruis, *reddish yellow.*

L37. (k1909/7.14; fig. 5) oppervlak gepolijst, *very dark grayish brown* met vlekken *yellowish red.*

L38. (k1909/7.15; fig. 9) oppervlak gepolijst, verschaald met scherfgruis en plantaardig materiaal, twee oren, versierd met ondiepe ingepolijste groeven, gevlekt *weak red/brown/dark grayish brown.*

L39. (k1909/7.16; fig. 4) oppervlak glad, op schouder drie ondiepe brede groeven, *reddish gray/red.*

L40. (k1909/7.17; fig. 4) oppervlak glad, *dark gray,* met vlekken, *strong brown.*

L41. (k1909/7.18; fig. 5) oppervlak gepolijst, verschaald met steengruis en plantaardig materiaal, *black/dark gray/grayish brown/brown.*

- L42. (k1909/7.19; fig. 10) oppervlak glad, *brown*.
- L43. (k1909/7.20; fig. 10) oppervlak glad, *very dark gray*, vlekken *reddish brown*.
- L44. (k1909/7.21; fig. 10) oppervlak glad, versiering met vier diepe uitgesneden groeven, *light yellowish brown/dark gray*.
- L45. (k1909/7.22; fig. 10) oppervlak glad, *dark brown*, vlekken *strong brown*.
- L46. (k1909/7.23; fig. 4) oppervlak gepolijst, op schouder drie rijen spatelindrukken, *yellow/grayish brown*.
- L47. (k1909/9.17; fig. 6) oppervlak gepolijst, *dark gray* met vlekken *pale brown/reddish brown*.
- L48. (k1909/9.18; fig. 10) oppervlak gepolijst, *dark gray*.
- L49. (k1909/9.19; fig. 10) oppervlak gepolijst, *gray*.
- L50. (k1909/9.20; fig. 10) oppervlak gepolijst, versierd met brede ingepolijste groeven op buikknik, *dark gray/brown*.
- L51. (k1909/9.21; fig. 10) oppervlak gepolijst, verschraald met scherfgruis en zand, *very dark gray*.
- L52. (k1909/9.23; fig. 2) oppervlak gepolijst, *brown/very dark grayish brown/very dark gray*.
- L53. (k1909/9.24; fig. 10) oppervlak gepolijst, *very dark gray*.
- L54. (k1910/4.1; fig. 4) oppervlak gepolijst, verschraald met scherfgruis en plantaardig materiaal, twee brede ondiepe groeven onder de hals, *dark gray*.
- L55. (k1910/4.2; fig. 7) versierd met horizontale en verticale rijen vingerindrukken, bovendeeel gepolijst, *reddish brown*.
- L56. (k1910/4.3; fig. 10) oppervlak gepolijst, *very dark gray*, met vlekken *brown*.
- L57. (k1912/11.24; fig. 8) oppervlak besmeten, bovendeeel ruw, vingerindrukken op de rand, *pinkish gray*.
- L58. (k1913/2.4; fig. 5) oppervlak glad, rand ontbreekt, verschraald met steentjes, *reddish brown*.
- L59. (II 577; fig. 10) het is niet geheel zeker dat deze z.g. 'Eierbecher' uit Valkenswaard afkomstig is, oppervlak gepolijst, *light gray/grayish brown*.
- L60. (fig. 6) eigendom van de heer K. Luijbregts te Valkenswaard, oppervlak gepolijst, *dark gray/grayish brown*.
- L61. (CNM 2025¹³; fig. 5) oppervlak gepolijst, *dark brown/reddish brown*.
- L62. (CNM 2028¹³; fig. 7) versierd met horizontale en verticale vingerindrukken, bovendeeel gepolijst, *light red/reddish brown*.
- L63. (CNM 2029¹³; fig. 8) bodem beschadigd, oppervlak besmeten, bovendeeel gepolijst, *reddish brown/red*.

NOTEN

¹ De stippellijn op de plattegrond bij Evelein (1909) afb. XXXIII,1 schijnt een bestudeerde profielkant aan te duiden.

² J.H. Holwerda in Verslagen en Mededelingen v. Overijsselsch Regt en Gesch. 35 (1918), p. 7 (grafveld van Haarle); J.H. Holwerda, Ned. Vroegste Gesch., 1e dr. 1918, p. 91-92; 2e dr. 1925, p. 95; vgl. p. 99-101: in het zuiden scheen de open gebleven greppel 'meestal niet gediend te hebben om eenige omheining erin te plaatsen'. Vgl. verder Holwerda in Verslagen en Mededelingen v. Overijsselsch Regt en Gesch. 41 (1924), p. 45-55 (grafveld Rijssen): twee paalgaten aan de uiteinden van de 'hoefijzervormige aanleg' in de greppelbodem en één in de greppel van het 4e lange bed, gevonden bij een profieldoorsnede. Holwerda concludeert tot een 'lichte palissade' bij het 2e tot 5e lange bed ('grafgebouwtjes'). Vgl. hierover W. Willems (1935), p. 59 e.v. Zie ook A.E. Remouchamps (1926), p. 106: Heuvel 21 in het grafveld van Goirle heeft 14 paalgaatjes in de bodem van de 6 m wijde naar het oosten open kringgreppel; in de laatste bovendien veel houtskool.

³ Th. Appelboom: Berichten R.O.B. III (1952), p. 45-48 (hier nog enkele voorbeelden van in kringgreppels geconstateerde paalgaatjes). Later vond Waterbolk een dergelijk monument: H.T. Waterbolk, Een kringgreppurnenveld te Wapse. N. Dr. Volksalm. 1957, p. 42 e.v., speciaal p. 55 en fig. 21 (greppel 155).

⁴ A.E. van Giffen: Mensch en Maatschappij (voorjaar) 1940, p. 155-160; A.E. van Giffen: Rede in de 'Ned. Akad. v. Wetensch.' op zondag 9 febr. 1941 (N.R.C. 11 febr. 1941. Av. bl. B); A.E. v. Giffen, in het handboek 'Drente' (red. J. Poortman), 1943, p. 483-484 (herdruk 1945, p. 486), afb. 45; A.E. van Giffen in Asser Museumverslag 1939, N.D.V. 1941, p. 30, nr. 89. Niet geheel juist; J.J. Butler, N.D.V. 1965, p. 177; J.J. Butler, Nederland in de Bronstijd, 1969, p. 120 e.v., Pl. 36 en afb. 52. Omdat mijn naam in dit verband nu eenmaal is genoemd, nog even een rectificatie: De vondst werd gedaan 5 dec. 1939 in een urnenveld, gelegen op een oude stuifzandrug bij Drouwen, Kad. Gem. Borger, Sectie G nr. 1916, eigenaar L. Dries. Het stuk land was pas ontgonnen; de westelijk aangrenzende stukken waren nog heide. Wegens de slechte kwaliteit werd perceel 1916 afgegraven, hetgeen later ook met de andere percelen gebeurde (N.D.V. 1943, afb. 5), waarbij perceel 1915 niet te voren was onderzocht. De grond was slecht 'leesbaar'. Eerst werden nagenoeg alleen de bijzettingen gevonden; bij verder schoonmaken kwamen flauw zichtbare, maar onmiskenbare kringgreppels voor den dag. De in eerste instantie gevonden bronschat bleek nu juist in een der kringgreppels gelegen te hebben. M.i. had de gordeldoos over de rest omgestulpt gelegen en was zo door de ploeg beschadigd; de brokstukken waren iets verspreid geraakt en zijn niet

alle meer gevonden. De rest lag nog op een kluitje bij elkaar (hieronder ook delen van de gordeldoos), werd in een klomp zand naar Groningen gebracht en daar verder onderzocht. Het geheel werd voor het eerst afgebeeld in 'Drente' van 1943, afb. 45.

⁵ Door een misverstand werd hiervan in 1954 geen profieldoorsnede getekend; dit is aangevuld bij een na-onderzoek op 22 jan. 1965, waarbij langs de weg de opgravingsgrens opnieuw werd blootgelegd, getekend en gefotografeerd.

⁶ De opgraving stond onder dagelijkse leiding van de heer A. Bruijn (ROB), die ook de opmeting en de veldtekeningen verzorgde. Aan de publicatie werkten verder mee: J.P. Boogerd (IPL), W.J. Kuyper (IPL), W.R.K. Perizonius (IPL), S.L. Wynia (Arch. Inst. VU).

⁷ Het door Evelein ten dele onderzochte perceel heeft thans een ander nummer dan bij Willems 1935, p. 39.

⁸ Literatuur over deze vorm bij H.T. Waterbolk 1962, p. 18 e.v.; vgl. Willems 1935, p. 67 e.v.; A.E. van Giffen, N.D.V. 1941, p. 137. Te vergelijken zijn misschien ook grafheuvels met paalzettingen van overeenkomstige vorm, zo die te Nijmegen: H. Brunsting, Helinium II (1962), p. 116 e.v. Zie ook L.P. Louwe Kooijmans in Archeologie en Historie 1973, p. 95. N.B. Het graf in het centrum, waarin overigens alleen houtskool, geen bijzettingsrest gevonden werd, behoort wel bij de paalzetting. Het ontbreekt bij Waterbolk, Helinium IV (1964), p. 120, fig. 12; zijn datering lijkt mij aan de late kant. Verder een paalzetting te Haps (N.-Br.) (Verwers 1972). Voor heuvel 75 op het Noordsche Veld bij Zeyen zie N.D.V. 1949, p. 93 e.v. Ronde kringgreep tot sleutelgatvormige uitgebreid: Waterbolk, N.D.V. 1957, p. 55, fig. 21 (Wapse).

Opvallend is de overeenstemming in plattegrond van een Keltisch dorp in Spanje met onze urnenveldenstructuren; zie Arch. Anzeiger 1941, kol. 242 e.v. Het onoverkomelijke verschil is evenwel, dat het dorpje uit stenen muren bestaat, tot een hoogte van 4 m bewaard. Vgl. ook Butler, Nederland in de Bronstijd, Bussum, 1969, p. 58-59; Beex en Hulst, Zijderveld (ronde hutten ten dele met portaal), Berichten R.O.B. 18 (1968), p. 126-127, fig. 8-9.

⁹ Hiervan hebben 23 een vondstnummer. Sommige crematies waren sterk verteerd en niet meer te bergen; ook mist men de door de 'urnenprikkers' verwijderde urnen met bijzettingen.

¹⁰ Vondsten in greppels, wellicht als offergaven te beschouwen: Waterbolk, N.D.V. 1957, p. 58-59, vgl. tabel 1, zesde kolom. Waterbolk, grafveld Ruinen: Studien aus Alteuropa (Festschrift K. Tackenberg), II, 1965, p. 34 e.v., Beil. 1. In een geval als de bronsvondst van Drouwen is dit eventueel het persoonlijk eigendom van de binnen de kringgreep begraven, geborgen in de gordeldoos; zie noot 4.

¹¹ De onderstaande gegevens werden ontleend aan de correspondentie tussen J.H. Holwerda, conservator Rijksmuseum van Oudheden te Leiden en J.N.A. Panken, grossier te Bergeyk en correspondent van het Rijksmuseum van Oudheden. Dit archiefwerk werd verricht door de heer W.R.K. Perizonius, assistent van het Instituut voor Prehistorie te Leiden.

¹² Voor de vriendelijke medewerking welke ons door de heer A.F.M. van den Heuvel (Kadastraal Archief, Eindhoven) werd geboden, zijn wij hem zeer dankbaar.

¹³ Deze vondsten bevinden zich in de collectie van het Noordbrabants Museum te 's-Hertogenbosch.

LITERATUUR

- Beex, G. (1960), *De urnenveldencultuur in de Kempen*, Tongeren.
- Braat, W.C. (1936), Een urnenveld te Kneysel (Gem. Vessem), *Oudheidk. Meded. R.M.v.O.*, N.R. XVII, p. 38–47.
- Desittere, M. (1967), Die Grobkeramik der Urnenfelderkultur in Belgien und den Niederlanden und der sogenannte Harpstedter Stil, *Helinium VII*, p. 260–271.
- Desittere, M. (1968), *De urnenveldencultuur in het gebied tussen Neder-Rijn en Noordzee; periodes HaA en B*, Gent (Dissertationes archaeologicae Gandenses XI).
- Evelein, M.A. (1909), Urnenveld bij Valkenswaard, *Oudheidk. Meded. R.M.v.O.*, O.R. III, p. 81–88.
- Evelein, M.A. (1910), Opgraving van een urnenveld bij Riethoven (N.-Br.), *Oudheidk. Meded. R.M.v.O.*, O.R. IV, p. 31–43.
- Giffen, A.E. van (1941), Oudheidkundige aantekeningen (VIII), bijlage I (Kringreptypen), *Nieuwe Drentsche Volksalmanak* 1941, p. 137.
- Kübler, K. (1933, 1934), *Archäol. Anzeiger* 1933, kol. 262 e.v.; 1934, kol. 196 e.v.
- Kübler, K. (1954), Die Nekropole des 10. bis 8. Jahrhunderts, *Kerameikos Ergebnisse der Ausgrabungen*, dl. V, 1.
- Kübler, K. (1959), Die Nekropole des späten 8. bis frühen 6. Jahrhunderts, *Kerameikos Ergebnisse der Ausgrabungen*, dl. VI, 1.
- Museumverslag (1954), *Verslagen der Rijksverzamelingen van geschiedenis en kunst*, p. 113.
- Perizonius, W.R.K. (1972), Urnen met een historie, *Westerheem XXI*, p. 144–158.
- Remouchamps, A.E. (1926), Opgraving van een urnenveld te Goirle (N.-Br.), *Oudheidk. Meded. R.M.v.O.*, N.R. VII², p. 93–110.
- Verwers, G.J. (1966a), A Late Bronze Age/Early Iron Age urnfield at Goirle, Prov. Noord-Brabant, *Anal. Praeh. Leid.* II, p. 33–48.
- Verwers, G.J. (1966b), Non-circular monuments in the Southern Dutch urnfields, *Anal. Praeh. Leid.* II, p. 49–57.
- Verwers, G.J. (1972), Das Kamps Veld in Haps in Neolithikum, Bronzezeit und Eisenzeit, *Anal. Praeh. Leid.* V.
- Verwers, G.J. (1974), Kalenderberg, *Westerheem XXIII*, p. 15–19.
- Willems, W.J.A. (1935), *Een bijdrage tot de kennis der Vóórromeinse Urnenvelden in Nederland*. Diss. Amsterdam.

